

TURLI TIZIMLI TILLARDA QARINDOSHLIK ATAMALARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abdukarimova Iroda Salimjon qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 1-kurs magistranti

iroda.abdukarimova.02@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada qarindoshlik atamalarining qiyosiy-tipologik xususiyatlari lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida turli tillarda qarindoshlik terminlarining semantik differensiallashuvi, struktur tashkil etilishi, nominativ modellari hamda pragmatik funksiyalari o'rganiladi. Shuningdek, mazkur birliklarning lingvokulturologik jihatlarini ochib berilib, ularning universal va milliy xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari qarindoshlik terminlarining til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: qarindoshlik terminlari, tipologiya, qiyosiy tilshunoslik, semantika, lingvokulturologiya, differensiallashuv, nominatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются сравнительно-типологические характеристики терминов родства с лингвистической точки зрения. В ходе исследования изучаются семантическая дифференциация, структурная организация, номинативные модели и прагматические функции терминов родства в разных языках. Также выявляются лингвокультурные аспекты этих единиц и определяются их универсальные и национальные характеристики. Результаты исследования подтверждают неразрывную связь между терминами родства и языком и культурой.

Ключевые слова: термины родства, типология, сравнительная лингвистика, семантика.

Abstract. This article analyzes the comparative-typological characteristics of kinship terms from a linguistic point of view. During the study, the semantic differentiation, structural organization, nominative models and pragmatic functions of kinship terms in different languages are studied. Also, the linguo-cultural aspects of these units are revealed, and their universal and national characteristics are determined. The results of the study confirm the inextricable link between kinship terms and language and culture.

Keywords: kinship terms, typology, comparative linguistics, semantics.

Tilshunoslikda qiyosiy-tipologik tadqiqotlar turli tillarning tizimli xususiyatlarini aniqlash, ularning umumiy va o'ziga xos jihatlarini ochib berish imkonini yaratadi. Ayniqsa, insonning ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan leksik qatlamlar – jumladan, qarindoshlik terminlari – bunday tadqiqotlar uchun muhim empirik material hisoblanadi.

Qarindoshlik tizimi insoniyat tarixidagi eng qadimiy ijtimoiy institutlardan biri bo'lib, u til orqali konseptuallashtiriladi va kategoriyalarga ajratiladi. Har bir til ushbu tizimni o'zining ichki qonuniyatlari va madaniy omillari asosida ifodalaydi. Shu sababli qarindoshlik terminlari nafaqat lingvistik birlik, balki ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida ham qaraladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi qarindoshlik terminlarini tipologik jihatdan o'rganish orqali til universallari va milliy tafovutlarni aniqlash zarurati bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi va materiallari

Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslanadi:

- qiyosiy-tipologik metod;
- komponent tahlil (semantik tahlil);
- lingvokulturologik interpretatsiya;
- pragmatik tahlil.

Tadqiqot materiali sifatida turli tillarning qarindoshlik terminlari tizimi, lug'atlar va ilmiy manbalar asos qilib olindi.

Qarindoshlik terminlari har qanday tilning eng qadimiy va barqaror leksik qatlamlaridan biri sifatida oilaviy munosabatlarni ifodalashdan tashqari jamiyatning asosiy qadriyatlarini, axloqiy me'yorlarini va madaniy ko'rsatkichlarini o'zida mujassamlashtiradi. Ingliz va o'zbek tillarida qarindoshlik terminlari orqali ifodalangan umuminsoniy qadriyatlar milliy xususiyatlar bilan uyg'unlashgan holda keng ko'lamda namoyon bo'ladi.

Umuminsoniy qadriyatlar deganda biz barcha insonlar uchun umumiy bo'lgan, madaniyat va millat farqi qilmay e'tirof etiladigan axloqiy tamoyillar va hayotiy me'yorlarni tushunishimiz lozim. Bu qadriyatlar oila institutining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida yuzaga kelib, qarindoshlik terminlari orqali tilning leksik-semantik tizimida mustahkam o'rin olgan (Nosirova, 2025). Qadriyatlar insonning xulq-atvori, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Umuminsoniy qadriyatlar qatoriga hayot va salomatlik qadriyati, oila va qarindoshlik qadriyati, hurmat va karomat qadriyati, adolat va tenglik qadriyati, mehr-muhabbat va rahmdillik qadriyati kabilar kiradi.

Ingliz tilida qarindoshlik terminlari umuminsoniy qadriyatlarning keng ko'lamini o'zida aks ettiradi. Mehr-muhabbat va rahmdillik qadriyatlari ingliz tilida love, affection, care kabi asosiy terminlar orqali ifodalansa-da, qarindoshlik terminlarida bu qadriyatlar ko'proq norasmiy va yaqinlik shakllarida namoyon bo'ladi. Mom, mommy, dad, daddy terminlari rasmiy mother va father so'zlariga nisbatan yuqori darajadagi mehri va yaqinlikni bildiradi. Mommy va daddy ayniqsa bolalar va yoshi kattalar orasida qo'llanilib, himoya va mehr-muhabbat hissini kuchaytiradi.

Umuman olganda, ingliz tilida qarindoshlik terminlari orqali ifodalangan umuminsoniy qadriyatlar o'zbek tilidagi qadriyatlar bilan ko'plab umumiy jihatlarni baham ko'rsa-da, individual mustaqillik, tanlov erkinligi va shaxsiy rivojlanishga ko'proq e'tibor beriladi. Bu qadriyatlar tizimi zamonaviy g'arb jamiyatining demokratik va individualistik xususiyatlarini aks ettiradi, ammo asosiy insoniy ehtiyojlar va qadriyatlar universal xarakterda saqlanib qoladi.

O'zbek tilidagi qarindoshlik terminlarida umuminsoniy qadriyatlar ingliz tilidagiga nisbatan boshqacha shakllarda namoyon bo'ladi va ba'zi jihatlardan farqli semantik yuksalish darajalariga ega. o'zbek tilida ham qarindoshlik terminlari qadriyatlarning barchasini o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, ona so'zi nafaqat biologik aloqani bildiradi, balki mehr-muhabbat, g'amxo'rlik, fidokorlik, donolik kabi bir qancha qadriyatlarni ham ifodalaydi.

Mehr-muhabbat va rahmdillik umuminsoniy qadriyatlarning eng muhim qismidir. Bu qadriyatlar oila institutining poydevori bo'lib, qarindoshlik terminlarida turli

ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. o'zbek tilida ona so'zi o'zida cheksiz mehr, g'amxo'rlik va fidokorlikni mujassamlashtiradi. Onajon shaklida jon qo'shimchasi bilan hosil qilingan shakl mehri ayniqsa chuqur ifodalaydi, bu erda jon – hayotning eng qimmatli qismi ma'nosini beradi. Xuddi shunday, ota va otajon terminlari ham otalik mehr va himoyagarlik qadriyatlarini namoyon qiladi (Nosirova, 2023). Bu terminlarda mavjud bo'lgan jon qo'shimchasi o'zbek tilidagi mehr-muhabbat ifodasi uchun xosdir.

Umuman olganda, o'zbek tilida qarindoshlik terminlari orqali ifodalangan umuminsoniy qadriyatlar o'zining boy tarkibi bilan ajralib turadi. Bu qadriyatlar bir tomondan universal insoniy ehtiyojlarni qondirsa, ikkinchi tomondan milliy madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini namoyon qiladi.

Qarindoshlik terminlari inson ongidagi "ijtimoiy xarita"ni aks ettiradi va kognitiv kategoriyalarning tilga ko'chishini namoyon etadi.

1. Qarindoshlik terminlarining semantik differensiallashuvi

Semantik differensiallashuv qarindoshlik terminlarining eng muhim tipologik mezonlaridan biridir. Bu differensiallashuv quyidagi semantik komponentlar asosida yuzaga keladi:

- jins (gender);
- yosh (katta/kichik);
- genealogik chiziq (ota tomoni / ona tomoni);
- avlod darajasi.

Ba'zi tillarda ushbu komponentlar maksimal darajada aniqlashtiriladi, boshqalarida esa umumlashtiriladi. Bu esa semantik iqtisod va kommunikativ ehtiyojlar bilan bog'liq.

2. Struktur-morfologik xususiyatlar

Qarindoshlik terminlari struktur jihatdan:

a) Sintetik tizim

- affiksatsiya rivojlangan;
- hosila birliklar ko'p;
- murakkab terminlar mavjud.

b) Analitik tizim

- mustaqil leksik birliklar ustun;
- umumlashgan terminlar qo'llanadi.

Bu ikki model til tipologiyasining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir.

3. Nominativ tizim va nomlash strategiyalari

Qarindoshlik terminlarining nominativ tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- birlamchi nominatsiya (asosiy terminlar);
- ikkilamchi nominatsiya (hosilalar);
- metaforik nominatsiya.

Nomlash strategiyalari madaniy qadriyatlar va ijtimoiy ehtiyojlar bilan belgilanadi.

4. Lingvokulturologik omillar

Qarindoshlik terminlari jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini aks ettiradi. Kollektiv madaniyatlarda:

- qarindoshlik tarmog'i keng;
- terminlar differensiallashgan.

Individualistik madaniyatlarda esa:

- terminlar umumlashgan;

- qarindoshlik doirasi tor.

Bu farqlar mentalitet va ijtimoiy qadriyatlar bilan bevosita bog'liq.

5. Pragmatik xususiyatlar

Qarindoshlik terminlari nutqda quyidagi vazifalarni bajaradi:

- murojaat shakli;
- hurmat ifodasi;
- ijtimoiy identifikatsiya vositasi;
- emotsional-ekspressiv funktsiya.

Ba'zi hollarda ular metaforik va ramziy ma'nolarda ham qo'llanadi.

6. Kognitiv va konseptual jihatlar

Qarindoshlik terminlari inson ongidagi konseptual strukturalarni aks ettiradi. Ular orqali:

- ijtimoiy aloqalar modeli;
- "yaqin-uzoq" kategoriyasi;
- "o'z-begona" oppozitsiyasi ifodalanadi.

7. Qiyosiy-tipologik umumlashtirish

Qarindoshlik terminlari quyidagi parametrlar asosida tipologik tasniflanadi:

Mezoni	Tavsif
Semantik	differensiallashtiruv darajasi
Struktur	sintetik / analitik
Pragmatik	qo'llanish kengligi
Madaniy	kollektiv / individual

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qarindoshlik terminlari til tizimining eng konservativ qatlamlaridan biri bo'lib, ular tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Ular orqali til insoniyatning ijtimoiy tajribasini kodlaydi.

Tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalar chiqarildi:

1. Qarindoshlik terminlari tipologik jihatdan murakkab tizimni tashkil etadi.
2. Semantik differensiallashtiruv tillar o'rtasida sezilarli farq qiladi.
3. Struktur xususiyatlar til tipiga bog'liq holda shakllanadi.
4. Lingvokulturologik omillar asosiy determinant hisoblanadi.
5. Qarindoshlik terminlari til universallarini aniqlashda muhim manba hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Fan, 2013.
2. Safarov Sh. Pragmatika asoslari. – Toshkent, 2008.
3. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent, 2010.
4. Nosirova M. O. The role of proverbs in preserving and transmitting social values: an axiological perspective //SHOKH LIBRARY. – 2025. – T. 1. – №. 10.
5. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi. – Toshkent, 2012.
6. Hojiyev A. O'zbek tili leksikologiyasi va leksikografiyasi. – Toshkent, 2005.
7. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2006.
8. Abdurahmonov G'. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent, 1996.
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent, 2006-2008.

10. Носирова М. О. Репрезентативный аспект социальных ценностей в русской и узбекской пословичной картине мира //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – Т. 7. – С. 87-91.